

## Ismertetések és bírálatok.

SZILASI MÓRICZ: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. Székfoglaló értekezés. 1904. Akadémia.

«Az úgyn, ugor nyelvek' szorosabb egybetartozásáról s egyszersmind egyéb, altaji' nyelvektől együtt való távolabb állásáról mindenkit az egyszerű elfogulatlan szemlélet győzhet meg, s nem is tudjuk, hogy azt valaki tagadta volna, a ki csak e szemlélethez az illető minden oldalú nyelvismeretekben magának a kellő módot is megszerezte» (MUSz. Bev.). Huszonhárom esztendő múlt el azóta, hogy BUDENZ az idézett mondatot leírta, s e hosszú idő alatt nem akadt — tudtommal — számbavehető finnugor nyelvész, a ki igazságában kételkedett volna. Hasonló értelemben nyilatkozott később MUNKÁCSI is; szerinte nem sok tudományos értéke van azon eljárásnak, «a mely túlterjeszkedve a finnugor nyelvek körén is, csupán az, altáji' nyelvhasználatból képes fényt szerezni valamely magyar nyelvi tény értelmezéséhez» (NyK. 25 : 170.). SZILASI idézett értekezésében szakít e már hagyományossá vált fölfogással; szerinte a magyar hangtan több vitás kérdésére biztos feleletet csak «akkor kaphatunk majd, ha kutatásainkat az egész uraltáji nyelvcsalád körére kiterjesztjük, minthogy az a meggyőződésem, — mondja Sz. — hogy e nagy családba sorozott nyelvek, ha talán nem is mindannyian, de sokan közülök szoros rokonságban tartoznak össze egymással, például bizonyosan a finnugor és a török nyelvek» (4. l.). Értekezése — úgy látszik — ezen új módszer első kísérlete s már csak ezért sem hagyható figyelmen kívül; ez magyarázza, sőt követeli, hogy vele a szokottnál bővebben s részletesebben foglalkozzunk; hisz az eredmény bírálatá egyszersmind a módszer bírálatá is lesz.

Néhány általános megjegyzés után az egyes szófejtések bírálatára térek át.

A kétféle mélyhangú *k*- kérdésében Sz. szerint rendkívül érdekes és fontos a csuvas nyelv tanúsága, «a hol teljesen megegyező hangmegfeleléseket találunk a szókezdő *k*- és *χ*-hangokat illetőleg, mint a magyarban, vogulban és osztjákban. Így eredeti (=

finnugor, vagy török, vagy finnugor-török?)  $\underline{k}$  megfelelője a csuvasban is részint  $\underline{k}$ , és a magyarban stb. is mélyhangú  $k$ ; . . . . Ellenben ugyancsak eredeti  $\underline{k}$  = csuvasban és megegyezőleg a magyarban stb.  $\chi, h . . .$ » (4. l.). Sz. emez állításának utóbbi része (\* $\underline{k}$ - > csuv.  $\chi$ -) természetesen igaz, a nélkül persze, hogy belőle a magyarra bárminő következtetéseket vonhatnánk. De vajjon igaz-e az állítás első része, hogy eredeti \* $\underline{k}$ - a csuvasban lehet  $\underline{k}$ - is? Az alább mutatóba közölt pár adat, azt hiszem, egészen más színben tünteti föl a dolgot.

csuv. *kala-* говорить, сказать (Z.) | *kálébér* beszélni fogunk stb. ~ mong. *kele-* parler; *kele* langue (K.).

csuv. *kabán* asztag ~ bar. *kábán* id. | kaz. tob. *kibän* id.

csuv. *kanaš* договоръ, условіе ~ *käjä-* um Rath fragen, sich berathen; köztör. *käjäš, käjäš, kijäš* tanács (R.).

csuv. *kändär* конопель ~ köztör. *kändär, kendär, kändir* id.

csuv. *kaldä* gyök ~ kaz. *kältä*.

csuv. an. *koğor* | virj. *koğkor* mell ~ köztör. *kökrök, kökräk, kükräk* id.

csuv. *kol-* nevetni ~ köztör. *kül-* id.

csuv. *kon* день, жизнь ~ köztör. *kün* id.

csuv. *kubuk* пѣна ~ köztör. *kübük, köbük, köpük* Schaum stb. (R.)

De nem folytatom tovább a példák felsorolását; hiszen az eredmény, a melyre jutnánk, úgyszólván rég ismert: a *ka-*, *ko-*, *ku-*val kezdődő csuvas szavak magashangú köztör. (ill. mongol) szavaknak felelnek meg. Kétségtelen tehát, hogy ezekben az esetekben a csuvas szókezdő *k-* (vagy *k-?*) nem eredeti  $\underline{k}$ -ból, hanem *k-* vagy  $\underline{k}$ -hangból fejlődött.

Kizárandók másodsor a jövevényszavak (legnagyobb részük a kazáni tatárból került a csuvasba), pl.

csuv. *kážék* kanál < kaz. *kašik* id.

csuv. *kalak* lapoczkacsont < kaz. *kalak*.

csuv. *kičkir-* schreien < kaz. *kičkir-* id.

csuv. *kápkên, kapkân* желѣзная западня < kaz. *kapkîn, kapkan* id. stb., stb.

Ha e két csoport szavait kiküszöböljük, alig néhány mélyhangú  $\underline{k}$ -val kezdődő szó marad, nagyjából olyan, a melynek eredete ismeretlen, a melyre tehát építeni nem lehet.

A csuvas nyelv hovatartozásáról nem nyilatkozik ugyan Sz. bővebben, de néhány kifejezéséből s az egész értekezés berendezéséből úgy látszik, mintha a csuvasst összekötő kapocsnak tekintené a finnugorság s a törökség között; mindenesetre érdekes feltevés volna, de alig hiszem, hogy be lehessen bizonyítani.

Különösnek találom, hogy SZILASI azokat a finnugor nyelveket, a melyekben a nem dentalis eredetű *h, ç* ismeretlen, mint

«céljára fölöslegest», rendszerint elhagyta. Igaz ugyan, hogy a szókezdő *k*-hangok történetére vonatkozólag azokból a nyelvekből nem sokat tudunk meg, de azért talán csak mégsem mellékes, hogy valamely vogul v. osztják szónak, a melyet egy magyar szóval kapcsolunk össze, melyek a megfelelői a többi finnugor nyelvekben? Hiszen az etymon helyessége vagy helytelensége nemcsak a szókezdő hangtól függ!

Az egyes szófejtések birálatára térve át, figyelmen kívül kell hagynom a következő hangutánzó szavakat:

*horkol, karatyol, kurutyol, karicsál, karicsol, karitál, karál, kárád, károg, korzog, kórnyál, kórnyicsál, kórnyicsol, kórnyikál, kórnyikol, korog, korog, kurrog, kurrog, kurtog, kurczant, kurdol, kurgat, kurgyál, kurittyol, kurjant, kurjombál, kurrog, kurrant; galatyol, galagyol, gádog.*

Az utolsó szóról Sz. megjegyzi, hogy «igaz, hogy ez a szó (*gádog*) hangutánzó, de azért mégis érdemes a följegyzésre, mivel magy. és votj. szókezdő *g*-vel szemben a cser. s mordM.-ban *k* mutatkozik. Pedig csak ez a fontos most minékünk!» Megvallom, nem értem ezt a következtetést. Hiszen ha kétségtelen, hogy a magyar *gádog* s a vele egybevetett votják stb. szavak hangutánzók, akkor eo ipso nem lehet közöttük történeti kapcsolatot keresni, tehát teljesen közömbös, hogy egy véletlenül hasonló votják stb. hangutánzó szó *g*-vel vagy *k*-val kezdődik-e!

De lássuk a szófejtéseket egyenként!

«I. Ősi \**k* vagy \**kh* > magyar *h*, vogul, osztják *χ*, *kh* (szurguti *k*), (csuvas *χ*).»

1. *Hab*. Van az oszm.-ban is *lum* bewegte Welle oder Brandung des Meeres (R.), de ez az egyeztetést nem teszi valószínűbbé; előbb be kellene bizonyítani, hogy finnugor *-mb-* török *m*-nek felel meg.

2. *Hág*. Kimaradt vogKL. *khāng̃hi* id. (VNyj. 130.★) | T. (*нун*)-*khāng̃hant* (fölmászik (VNyj. 273.) (de: T. *khōng̃h-* hágni VNyj. 291.). Osztj. *χanalem* sajtóhiba *χāng̃lem* helyett.

Nem fölösleges pontoskodásból idézem az elmaradt adatokat; néhány alább említett eset eléggé mutatja, milyen végzetessé válhatik a nyelvjárási alakok el-elhagyogatása. Jakut *χām-* is ide tartozik? Tehát finnugor *-ng* is ~ török *-m*?

3. *Hagy*. Kimaradt: vogAL. *khūl-* elhagyni (VNyj. 172.). Sz. szerint idetartozik jak. *χāl-*, tör. *kal-* «maradni» (?). A jelentés sem nagyon egyezik, az alak meg még kevésbé! A többi finnugor nyelvi adatait figyelembe véve (finn *kadota*; lapp *guōddet*; mord. *kadan*; cser. *kodem* stb.) arra az eredményre kell jutnunk, hogy a

★) VNyj. = MUNKÁCSI B. A vogul nyelvjáráások szórágosításukban ismertetve.

vog. -l, m. -gy finnugor előzménye dentalis volt, SETÄLÄ szerint dentalis spirans; az alapalak tehát \*k<sub>s</sub>d-. Hogy felel meg már most ennek a tör. kal-? Sehogyszem. Ha a törökséget is bele akarjuk vonni vizsgálódásaink körébe, választásunk csak a következő szóra eshetik:

ujg. kot- hinlegen, hinstellen, bei Seite legen; verlassen, zurücklassen | oszm. ág. alt. stb. koġ- id. | kaz. kuġ- id. | ??? jak. zuot- Jemand überholen; entgehen.

Tudnivaló, hogy az ilyen esetekben a török alapalakot zöngés dentalissal kell felvennünk, vagyis: \*k<sub>s</sub>d-. V. ö. erre nézve: kaz. buja- festeni; bujau festék | jak. butui roth färben || ~ mong. budu-*zu* teindre; buduk teinture, couleur; | burj. bude-nam färben; budek Farbe | kalm. budu-*zu* färben; buduz Farbe || tung. Man. Ur. budum schmieren (valószínűleg burjét jövevényszó) | gold. bótko Farbe.

kaz. kaji- steppen, sticken || ~ mong. zada-*zu* coudre en surjet stb. stb.

4. Háj. Pótlendő: vogK. khüt- | T. khöt- id. Hogy kerül ide jak. zojū sűrű (erdő, folyadék), oszm. koju stb. (Hozzá még RADLOFF dick, dickflüssig értelmezése vastag, vastaglábnak van fordítva!)

5. Hajlik. Miért maradt el vogÉ. žūtayli mellől žüteyli | AL. khuteltayti hajlong | P. khüti hajlik | T. (il)-khötant (le-)hajlik? (NyK. 25: 270. l. MUNKÁCSI a vogÉ. žüt- szót így fordítja «hajtani, meghajtani [biegen]»). A vogT.-i khöjqlé «hajladozik» hibásan peliminek van mondva. Hogy illik ide a FL. žalmäli «billen»?

Még furcsább, hogy a vogB. žūtayli, a mely itt még a m. hajl-ik rokona, egy lappal hátrább újra előkerül a m. hát rokonai között!

6. Hál. A vogT. khöl- mellől elmaradt vogÉ. žül- | K. khül- id.; ellenben nem tartozhatik ide, mint azt már SETÄLÄ is megjegyezte (NyK. 26: 391.) vogÉ. žuji «fekszik, hever» stb.

7. Halad. Nem tartozhatik ide vog. žali gyors stb., még kevésbé mong. žali- repül, lebeg (!). (Mért nem inkább mong. žala- «s'approcher»?)

8. Hamu. Hiányzik: vogÉ. žulém | T. khölém id.

9. Hanyatt. Kimaradt: KL. khanü | P. khonäi id. | AL. khona id.—T. khanqu id. Mit jelent az osztj. žon «gyomor, has» szóra való hivatkozás? Hogy lehet az, hogy az osztj. žon felel meg a vog. žani stb. alapszavának s egyszersmind a vog. khanl szónak is?

10. Hasít. Figyelembe veendőek még a következő tavadai alakok is: ti pärt khaškhus ez a deszka meghasadt (VNYj. 271.); jiw päl khäslés a fa megrepedt (VNYj. 280.). Furcsa, hogy a SZILASI idézte vogT. khäšémte «megránt» a m. húz szó rokonai között ismét előkerül s g-ja sajtóhibává lesz.

11. *Holló*. Elmaradt: KL. *khulēx* | AL. *khullēx* | P. *kulēx* | T. *khuláy* id. Hogy kerül ebbe a csoportba vogK. *khwōrēx* csóka? S miért maradt el mellőle vogKL. *khwōrēx* | P. *kworēx* | AL. *sqpla-khwōrēx* «krähe»? Miért kerül ugyanaz a *khwo* *ēx* még egyszer elő a m. *harkály* szó rokonai között?

12. *Hónalj*. Hogy kerül ide a vogP. *löl-khōnēr* «a láb alsó térdhajlata»? Hisz vannak pontos megfelelői a vogulságban is: vogÉ. (*la'il*)-*ḡagrā* | K. *khonēr* | T. *khāyraq* id. Ide tartozik még finn *kyynärä* sing, rőf; *kyynärpää* könyök; lappF. *gainer* id. s talán még *kunmaj*, *kunzyi* «könyök», s a m. *könyök* is, mint MUNKÁCSI gondolja.

13. *Hosszú*. Kimaradt: vogT. *khušo*, *khošo* id.

14. *Húny*. Pótlandó: vogK. *khwǫkhi* | P. *khañi* id. SZILASI szerint bizonyosan ide sorolható még vogÉ. *ḡańsi* «ismer, föl- ismer» | T. *khañé-* stb. Lehetetlen alakilag (v. ö. a magánhangzó színe az összes nyelvjárásokon végig eltérő), de még inkább jelentésileg; Sz. szerint a jelentésfejlődés a következő: *m e g i s m e r* < *m e g l á t*, de hiszen a vogul *khui-* nem azt jelenti, hogy «meglát», hanem ellenkezőleg «die Augen schliessen». Ugyanezt jelenti a mordv. *końte-* is, a mely persze csakugyan a *koñe-* «húny» ige származéka. Különbösen is a vog. *ḡańsi* igazi rokonaira már SETÁLA utalt FUF. II. 224: osztj. *ḡońlem* «verstehen, können», I. *ḡońem* id. | zürj. *kuźni* verstehen stb. Nem tartozhatik ide a cser. *końc-* «mutatkozik» sem, mindenekelőtt jelentése miatt, s másodsor azért sem, mert valószínűleg a *koj-* «mutatkozik» származéka, mint arra már BUDENZ reámutatott (az 1775. cser. grammatikában *kojonz-em* *высовываться*).

15. *Horzsol*. Mong. *ḡaro-* weggraben, wegkratzen, schaben, ebnen megfelelője nem köztör. *hir-*, hanem *kazi-* graben, ausgraben, kratzen, abschaben.

16. *Holmi*. «vogB. *ḡöl* „áldás, jólét”. Úgy kell érteni, hogy *hol+mi* összetétel s második tagja a félreértett etymologia folytán került hozzá.» Megvallom, ezt a magyarázatot nem tudom másképp érteni, minthogy a *hol* szó valamikor önálló szó volt «vagyon» értelemmel, de összetévesztették az «ubi» jelentésű *hol* szóval (de miért?), s e miatt került hozzá a *mi* szócska. Azt hiszem, kétségtelen, hogy a *holmi* a tapadásnak éppen olyan egyszerű esete, mint pl. az *egymás*, vagy a *testvér*. Eredeti jelentése nem is «portéka», hanem «egy s más». Így magyarázza, egészen helyesen, a Nagy Szótár is. Innen van, hogy a határozatlanul mellett néha «kicsinylést» fejez ki, pl. *Hol mi* czelczapo szo miatt (Born.). *Hol mi* ehező latrokat rea támaszt (ibid.) (v. ö. LEHR, Toldi 187, SIMONYI, Magyar Nyelv II. 186—7.).

17. *Harkály*. Egy közös *kar-*, *hir-* tőből SZILASI kettőztetéssel, *-ča* kicsinyítő képzővel, *n-* és *j* képzővel, *-gi* és *-ga* képzővel, *-l*

képzővel s e képzők különféle kombinációival a madárvilág számos képviselőjét levezeti, névszerint (csak a jelentést írom ide): harkály, daru, gém, ölyv, sólyom, haris, fürj, varjú, keselyű, sas, csóka, fajd, fáczán. Ha ezt VOLTAIRE olvasta volna, bizonyára megtoldta volna híres mondását egy záradékkal: et les sens rien du tout, du tout! Hiszen jól tudom én is, hogy különösen nomád népeknél gyakran megtörténhetik, hogy új állatra régi, ismert állat nevét ruházzák rá, pl. oszjt. *vili* rénszarvas ~ zürj. *völ* ló | votj. *val* ló | cser. *wülö* kancza stb., de az állandóság mégis sokkal nagyobb, mintsem első pillanatra gondolnók, s gyakran szinte meglepő, hogy óriási területen élő egyeredetű szavak nemcsak ugyanazt az állatnemet, hanem ugyanazt a fajt, sőt alfajt jelentik.

«II. Ősi (mediopalat.) *k* > finnugor és csuvas mélyhangú *k*».

18. *Kacs, kacsó*. A m. *kacs* szót MUNKÁCSI (Ethn. 4: 272.) vog. *kwons, kwänš, f. kynsi* s rokonaival vetette össze. Hasonlítását nem fogadhatjuk el a következő okokból: 1. a finn *kynsi* s társai tanúsága szerint magashangú finnugor alapalakot kell fölvennünk. 2. eredeti *n + é* megfelelője a magyarban az összes biztos esetekben *gy* (? *ngy*) v. ö. *húgy, hügy, agyar* stb. A törvényes magyar alak tehát nem *kacs*, hanem *k:gy* lenne. Sz. idevonja még a következő csuvas szavakat: csuv. *kéčék* farügy, 2. *kéčék* kéz (AŠM. 267.). Kétségtelen, hogy a «farügy» jelentésű csuv. *kéčék* (an. *kéčké* | virj. *kéžéga*) nem tartozhatik ide, mert magashangú s megfelelői kirg. *küşük* die Blattknospe, die Baumknospe; tob. *küčük* die Blattknospe. A másik «*kéčék*» szónak pedig «kéz» jelentése kétes; AŠMARINÁL a következő kifejezést olvassuk: *kéžék turt-* «манить пальцемъ» s ugyancsak MUNKÁCSINÁL is: *kéžék turt-* «ujjal inteni». AŠMARIN szerint a *turt-* szó jelentése «тянуть» (? = köztör. *tart-* húzni, vonni) a *kéžék* szót pedig összeveti mordE. *ked* (!), m. *kéz* (!) s *kacsó* szavakkal.

18. *Karatyol*. SZILASI szerint csuv. *kérle-* zajong, lármáz (Z.) csuv. kurm. *körlo-* (?) «lármáz» megfelelői: kir. tel. leb. *karkilda-krächzen*, sag. *kirkila-* gackern, kún *korla-* schnarchen stb. stb. Hibás összeállítás! Csuvas. anatri *kürlä-* | virj. *türlä-* «zümmögni» nyilván magashangúak s megfelelőik: tob. *kürlä-* rieseln, murmeln, *kürläš-* lärmern, *kürläük* der Bach; *kürläüčän* der zu brummen liebt; ein mürrischer Mensch | koib. *kürlä-* fauchen || ~ mong. *kegür* bruit, rumeur (K.).

19. *Kólál, kullog*. Megfelelői SZILASI szerint vogB. *kwäli* stb. Helytelenül! Vog. *kwäli* stb. kétségkívül magashangú. Hisz a tavadai vogulban *käli* van, már pedig közismert dolog, hogy a tavadai nyelvjárás igen gyakran megőrizte az eredeti magashangúságot, pl. vogE. *āmp* | D. *āmp, oqmp* | T. *āmp* || ~ m. *eb*. vogE. *lām* | D. *lqm, loqm* | T. *lām* || ~ m. *lé* (lev-).

vogÉ. *lās-* | D. *loqś-*, *lās-* | T. *lās-* || ~ m. *les-* stb.

Helytelenül hivatkozik SZILASI a vogÉ. *kwāli* ~ T. *kālu* stb. szóra, hisz osztják megfelelőjük *kel!* A vog. *kwons*, *kwāns* szóra v. ö. 17. Egyszóval legcsekélyebb okunk sincs rá, hogy BUDENZ és MUNKÁCSI egyeztetését (vog. *kwāli* stb. ~ m. *kel-*, osztj. *kil*) elves-sük. S ha éppen akarjuk, akár a törökségből is ide vonhatjuk a köztör. *kāl-* igét («kommen, ankommen»).

Még furcsábbak a magyar *kólál* finn rokonai.

1. *kulke-* járni, haladni; *kulku* járás, menet.

2. *kulu-* elkopni, elhasználdni, elfogyni, elmúlni (időről), *kulu* fogyasztás, költség; elhasznált, elkoptatott holmi.

3. *kulo* avarfű, 2. futótűz az évnél (Kivétel: *kulon polttama honka*). SZILASI, úgy látszik, két szónak veszi, a mi azonban nem valószínű, v. ö.: *kulo-valkea* avar égés, futótűz, erdőégés, *kulottaa* avart v. erdőt égetni; *kulottua* mit vorjährigem Grase bedeckt werden; verbrannt werden (ERW.). SZILASI mind a három csoportot egyeredetűnek veszi s a m. *kólál*-lal egyezteti. Sokkal valószínűbb a MUSz. egyeztetése: *kulkea* ~ m. *halad*; *kulu-* ~ m. *kall-*.

Nem szerencsésebbek a török adatok sem. Hisz *kula-* RAD-LOFF szótára szerint, a honnan SZILASI is idéz, csak a teleutiban jelent «über etwas herüberspringen»-t, míg a kirg.-ben és csag.-ban jelentései: «herabrollen, herabrutschen, herabstürzen, herabfallen, einstürzen». Hogy illik ez össze a m. *kólál*-lal! Jak. КУЛИИ-«auf einem fusse springen» szintén idetartozik?! Természetes, hogy a lebediai és kumandu *kūla-* einer hinter dem andern in einer Reihe hergehen» hosszú magánhangzója miatt nem fér össze a többi idézett török alakkal.

20. *Kószál.* Hogy kerül a mélyhangú finnugor szavak csoportjába csuv. *kaś-*, s hogy lehet vele a sag. *kazor-* alakot összevetni!! Hisz sag. *kazir-* = köztör. *kačir-* (fliehen lassen, forttreiben) (ugyanaz a *kačir*, a melynek *kač-* alapszava előkerül *koslat* rokonai között) s csuv. *kaś-* = köztör. *káč-* «über einen Fluss setzen». Bizonyítékért, ha ugyan ilyen közismert dolog még bizonyításra szorul, nem kell messze menni: a következő szó ZOL. szótárában *kaś* вечеръ, ночь ~ köztör. *káč*, *kič* id.

Részletes kifogásaim végére értem, s a belőlük vonható eredményeket a következőkben foglalhatom össze:

1. Kétségtelen, mint eddig is az volt, hogy finnugor \**k-* ~ vog.-osztj. *χ-* ~ m. *h-*. Fölvehető még ebbe a csoportba: *hurtszol* (MUSz. 149.) és *hagyma* (~ vog. *khāsmé*).

2. Valószínű, hogy finnugor *k-* ~ m. *k-*, bár e megfelelésre nincs teljesen kétségtelen magyar köznyelvi példánk (a milyenek pl. az előbbi csoportban *hal-*, *hall-*, *hal*, *hál* stb.). Még mindig nincsen tisztázva e mediopalatalis \**k-*-nak vogul megfelelője: v. ö.

*karesú, kacsint*, de *kor* (~ vog. *khōr*) *kap-* (~ vog. *khqpeji*, finn *kaappaa* stb.).

3. A magyar hangtan problémáit egyelőre a finnugor nyelvek körén belül maradva kell megoldanunk, vagy legalább megoldani törekednünk. A török nyelvek idő előtt való bevonása csak bonyolítja a kérdést, a nélkül, hogy megoldását elősegítené.

A II. fejezetre csak kevés megjegyezni valóm van. A 35. lapon: «A *göcs* szavunknak . . . a megfelelője lehetne zürj. *göts* «knorpel» stb. Akkor aztán *görcs* vegyületszó volna a *gör* és *göcs* szavakból. A bökkenő csak az, hogy a *göcs* etymológiája a jelentése miatt nem egészen megbízható. Úgy hogy azt is föltehetjük, hogy *görcs* < *gör* származéka, valamint a rokon nyelvekben is mutatkoznak képzett szók; de akkor nem értjük a *göcs* szóban az *r* elvesztét». — De már a 36. lap szerint: «. . . ez a fejtegetés azt is megbizonyítja, hogy *görcs* szavunk 'nodus' jelentésében nem lehet úszl. *grēa* 'knoten im holze', cs. *hrēe* 'auswuchs', tót *hrēa* 'csomó' szók átvétele, s minthogy nincs is a szlávtságban más rokonságuk, inkább az ellenkezőt gondolhatjuk, hogy t. i. a magyarból kerültek a f. i. szláv nyelvekbe». — Egyáltalán nem valószínű; v. ö. szlov. *grēa* nodus arboris, tumor; knorren. MEGISER-NÉL: *gerzha* (olv. *gerča*) geschwulst | horv. (ča-nyelvjárás) *grčav* (— *grčava*, *grčavo*) nodosus (NEMANIĆ Stud. II. 193.) | cs. *hrče* et *hrč* (gen. -i) Knorren am Holze, Knollen, Auswuchs, Drüsenknollen, ein Büschel). Alapalak tehát valószínűleg \**grčk-ja*, esetleg \**grčk-ja*.

A 40. és 41. lapon a finn *kumo*, *kumara* még egyszer előkerül *girbe*, *gurba* stb. rokonai között, pedig a 10. lap szerint még a *homlāt*-tal van egyeztetve.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A. DIRR: *Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache*. Hartleben. [1904.]\*

A ki valaha foglalkozott a grúz nyelvvel, tudja, hogy kezdetben milyen rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdenie: bele kellett magát élnie egy egészen sajátos szerkezetű nyelvbe olyan segítő eszközökkel, a melyek lépten-nyomon cserben hagyták. Mégis nagy tévedés volna, ha valaki azt hinné, hogy a grúz nyelv azok közé a kaukázusi nyelvek közé tartozik, a melyek még egyáltalában nincsenek föltárva,

\*) A legutóbbi években élénk érdeklődés támadt nálunk a kaukázusi nyelvek és a magyar nyelv kaukázusi elemei iránt; azért érdemesnek tartjuk szaktársaink figyelmét fölhívni DIRR-nek két újabban megjelent munkájára.



vagy akár csak hézagosan ismeretesek. A grúz nyelv teljesen hozzáférhető volt eddig is, hisz mihelyt az ember az első, igaz, nagy nehézségeket legyőzte, úgy hogy szótár segítségével grúz szöveget el tudott olvasni, tárva-nyitva állt előtte egy több mint 1000 éves, elég gazdag irodalom, bő fölvilágosítást talált grúz nyelven írt nyelvtanokban, kitünő grúz-orosz és jó orosz-grúz szótár állt rendelkezésére, a nyelv tehát korántsem tartozott azok közé a kaukázusi nyelvek közé, a melyekről gyakran nem áll rendelkezésünkre más, mint egy-egy kis, éppen nem mindig megbízható szövegecske, a nyelv szerkezetét csak részben megvilágító, nem is mindig helyesen följegyzett pár nyelvtani észrevétel, — nem, a grúz nyelv igazi tudós előtt teljesen hozzáférhető volt eddig is: De azért el nem vitatható DIRR-tól az az érdem, hogy ezt a sok tekintetben érdekes nyelvet most már könnyen hozzáférhetővé tette azáltal, hogy a modern irodalmi nyelvet előbb elméletileg, azután gyakorlatilag kifogástalan, eleinte egészen könnyű, egyre nehezebbé váló nyelvi anyagon bemutatta. DIRR könyvében most a kezdő egyszerre megtalálja mind azt, a mit eddig rémséges fáradsággal össze kellett magának innen is, onnan is keresgélnie, és könnyen és biztosan haladhat a nyelv megismerésében, míg el nem jut a könyv végén álló olvasmányokhoz, ezeket is, az addig szerzett ismeretekkel és a hozzácsatolt jegyzetek segítségével simán elolvashatja, úgy hogy bátran hozzáfoghat ezután könnyű grúz olvasmányhoz, pl. DE AMICIS *Cuore* című műve grúz fordításának olvasásához,\*) sehol az egész, eddig olyan rögzös, úton nagyobb akadályba nem fog ütközni. Ezért DIRR-nek föltétlenül hálaival és elismeréssel tartozunk. Hogy ez az első kísérlet, a föladat rendkívül nehéz voltánál fogva, nem sikerült teljesen, az nem változtat ezen semmit sem, DIRR nyelvtana így is előkelő helyet foglal el a HARTLEBEN-féle *Bibliothek der Sprachenkunde*-ben és jóval fölülmulja az ebben a vállalatban megjelent, előttem ismert nyelvtanok legnagyobb részét.

A mikor a könyv egy pár hibájáról akarok említést tenni, nem hagyhatom szó nélkül SCHUCHARDT-nak, a kaukázusi nyelvek e kiváló ismerőjének egy megjegyzését, a melylyel nem érthetek egyet. DIRR nyelvtanában a gyakorlati rész előtt egy rövid elméleti részt találunk, a mely mindössze 26 lapra terjed és az egész műnek nem egészen 6-od részét teszi ki. Ebben SCHUCHARDT fölösleges ismétlést lát. Én egészen másképp fogom föl a dolgot. Tény, hogy a grúz nyelv igen bonyodalmas szerkezetű, különösen az igealakok mindenféle apró ele-

\*) A grúz fordítás főcíme *Mot's ap'is dyuri*, azaz: «A tanuló naplója».

meket tüntetnek föl, a melyek hol elől, hol hátul járulnak a tőhöz, úgy hogy ezek ismerete nélkül amazok elemekre való bontása, szó-tárban való fölkeresése, megtanulása lehetetlen. Ehhez hozzájárul a teljesen idegenszerű írás, a melybe a kezdő természetesen csak lassanként tanul bele és a mely a gyors áttekintést és utánanézt eleinte nagyon megnehezíti. Ezért nagyon szerencsés gondolatnak tartom, hogy a szerző a gyakorlati rész elé rövid elméleti részt iktatott, hogy a szó- és alakképzésről, különösen pedig az annyira bonyolult igeragozásról előzetes áttekintést adott, a melyben a kezdő is gyorsan megtalálja a legszükségesebb tudnivalókat, sőt az is, a ki nem is kíván gyakorlatilag foglalkozni a grúz nyelvvel, mert ebben az áttekintésben a példák, nagyon okosan, nem az eredeti írásban, hanem *latin átírásban* vannak közölve és egytől-egyig le is vannak *fordítva*. Én meg vagyok arról győződve, hogy akad majd olyan is, a ki, mert nem ér rá behatóbban foglalkozni e nyelvvel, csakis ezt az elméleti részt fogja elolvasni, és nem lehet tagadni, hogy még ez is egész rakás nyelvtény megismeréséhez fog ezáltal jutni.

Hogy DRR nem annyira nyelvész, mint nyelvismerő, ki úgy látszik, bámulatos könnyűséggel sajátítja el a nyelveket, azzal a szakértő nyomban tisztába jön, ha elolvassa a bevezetést, meglátszik ez az elméleti részben itt-ott található merész magyarázatokon is; sajnálhatjuk azt is, hogy nem ismerte SCHUCHARDTnak egy alapvető értekezését (*Über den passiven Charakter des Transitivs in den Kaukasischen Sprachen*), a mely egészen új világot vetett a kaukázusi nyelvek igeragozására, de mind ez egyáltalában nem, vagy csak igen kis mértékben érinti a nyelvtan hasznavehetőségét. A tudományos készült-ség hiánya meglátszik a grúz hangokról szóló részben is, így pl. ha azt mondja, hogy a *ds*-nek átírt hang *ts*-től és épúgy *dš* *tš*-től a *sziszegő* kiejtésében különbözik, mégis az átírásban nem ebben, hanem az előtte való, tehát az ő fölfogása szerint is azonos hangban akarja ezt a különbséget jelölni, a mi egyenesen mulatságos. Ha az ember tehát a grúz hangok kiejtéséről némiképp tájékozódni akar, okvetetlenül más forrásokhoz kell fordulnia, teljesen természetesen csak akkor jöhet velök tisztába, ha sikerül eleven grúz embert fognia és annak kiejtését hosszabb ideig megfigyelheti. Részletekbe nem bocsátkozom, mert a kezdőnek azzal szolgálatot nem teszek, a szakértőt pedig SCHUCHARDT beható, érdekes ismertetésére utalhatom (*Wiener Zeitschrift f. d. Kunde des Morgenlandes* 18: 241—260), a mely tele van finom megjegyzésekkel, l. p. o. a mit az idézetek végén álló *-o*-ról mond a 251. l.

Csak az olvasmányokról volna hozzátenni valóm. Részben nagyon

könnyűek és alkalmasak, így pl. az ANDERSEN-féle mese («a disznópásztor»), de van azután olyan nehéz olvasmány is, a mely nem kezdőnek való, mert ok nélkül megijeszti, ilyen a *monadire* «a vadász» című a 153—155. l. Ha a szerző már CSACSAVADZE herceg, a legkiválóbb grúz író műveiből akart részletet közölni, magának kellett volna arra alkalmas, könnyű helyet kiszemelnie, nem pedig a *Bunebis kari* («a természet ajtaja») című olvasókönyvből (565—567. l.) egy roppant nehéz olvasmányt kiírnia. Épp olyan helytelen volt olyan szöveget íráspróbának lithografáltatni, a melynek megértése még annak is nehézséget okoz, a ki végig ment már az egész nyelvtanon, csak azért, mert ez a szöveg egy másik ismert olvasókönyvben (l. *Deda ena* = «anyanyelv» 235. l.) megvan írott betűkkel.

Baj az is, ámbár nem túlságos nagy, hogy elavult betűkkel van szedve az egész könyv; azért nem nagy baj, mert a ki DIRR nyelvtanából megtanulta annyira-mennyire a nyelvet, igazán játszva el fog igazodni a modern betűkkel nyomtatott könyvekben. Tény azonban, hogy a betűk rossz megválasztása szedés közben roppant sok bajt okozott a szerzőnek és jó magamnak is, a ki vele együtt olvastam a correcturát, és bajt okozhat a kezdőnek is, a ki sokáig nem fog tudni egyes betűket biztosan egymástól megkülönböztetni, különösen a *v-t* a *k-tól*.\*) Ez és nem annyira a nagy sietség, a melyet SCHUCHARDT érte okol (i. h. 259. l.), szülte a legtöbb sajtóhibát. Én a legutolsó pillanatig nem tudtam a durvább papirosra nyomtatott correcturás íveken a *v-t* a *k-tól* biztosan megkülönböztetni: tudtam természetesen, hogy milyen betűt kell olvasnom, de hogy valóban az van-e előttem, vagy ikertestvére, azt gyakran csak a kész, tisztára nyomott íveken tudtam eldönteni. Ehhez hozzájárult, hogy Bécsben senki sem értett a nyelvhez, sem a szedők, a mechtaristák, sem a kiadó, sem semmi néven nevezendő tanácsadója, a szerzőtől pedig csak hetek múlva jöhetett válasz; mert eleinte a Kaspi-tó közelében, Temir-Chan-Surában volt reáliskolai tanár, később bebarangolta a Kaukázust hol lóháton, hol gyalog, hogy új meg új kaukázusi népet lásson, új nyelvet tanuljon. Egyes kérdések nyugodt megvitatása teljesen ki volt zárva, akárhányszor én nekem kellett az «imprimatur»-t ráírnom az agyoncorrigált ívre.

SCHUCHARDT az így keletkezett, tőlünk észrevett, elég szép számú sajtóhibákhoz még újakat is csatolt abban a vérmes reményben, hogy valamikor új kiadást ér a könyv. Ezek lajstromában egyebek közt azt

\*) Ezért hálás lesz a hat első gyakorlat átírásáért, a melyet a függelékben talál.

olvassuk, hogy 109. l. 25. 4-szer áll *-iqav* a helyett, hogy *viqav*; tehát egy sorban *négyszer* ugyanaz a sajtóhiba! Ezt talán még sem lehetne a fõnt említett nehézségekkel sem igazolni. Tény azonban az, hogy ez nem sajtóhiba, hanem mellékalak, és hogy a szerzõ tudatosan hagyta el a *viqav* -v-jét, mert az elsõ személy e jele már amúgy is ki van a szóban más helyen fejezve: *mo-v-sul-iqav*; ez kitûnik egészen világosan az összefüggésbõl, vö. u. o. a 21. és 22. sort. Szakasztott ilyen mellékalak pl. *v-qop'il-v-iqav* mellett *v-qop'il-iqav*, a melyet kétszer jegyeztem ki magamnak a híres *Bölcsesség és hazugság könyvébõl*.

DIRR könyve nem tudós nyelvész mûve, tisztán gyakorlati nyelvtannak véve is vannak fogyatkozásai, de elõrelátható, hogy hosszú idõn keresztül ez lesz az egyetlen könyv, a mely gyorsan és sikeresen be fogja avatni a kezdõt a grúz nyelv annyira bonyolódott szerkezetébe.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A. M. DIRR: *Grammatika udinskago jazyka*. Tiflis 1903. XI+101 l. (Különlenyomat a *Sbornik materialov dlja opisanija méstnostej i plemen Kavkaza* 33. kötetébõl.)

Mikor DIRR megírta grúz nyelvtanát, csak könnyebbé akarta tenni a kezdõnek egy különben jól ismert nyelvbe való behatolást; egészen más föladat elõtt állt, mikor az úd nyelvet tette tanulmányai tárgyává: itt az eddig megjelent gyér közlések helyreigazítására és újabb, megbízhatóbb források gyűjtésére kellett törekednie. Igaz, hogy az údok nyelvével nem kisebb tudós foglalkozott, mint SCHIEFNER (*Versuch über die Sprache der Uden*. St. Petersburg, 1863. Mémoires de l'académie VII<sup>e</sup> série tome VI, No 8), de maga SCHIEFNER sohasem járt az údok között, csak mások gyűjtéseit dolgozta föl; nem csoda, ha gyakran nem pontosan jelöli a hangokat, hasonló hangokat összevetészt egymással, mások híján nagyobbára oroszból fordított szövegeket közöl, a melyekben sem az észjárás, sem a nyelvezet nem úd.

Az úd nyelvet már SCHIEFNER idejében is csak két községben beszélték, és SCHIEFNER igen valószínűnek tartotta, hogy nemsokára teljesen ki fog halni: «Im Allgemeinen gewinnt das Tatarische, namentlich der Aderbidschanische Dialekt, von Jahr zu Jahr mehr Boden und es lässt sich ziemlich sicher erwarten, dass das Udische in kurzer Zeit ganz verschwunden sein wird.» (4. l.). DIRR egyelőre csak az egyik község nyelvét írja le, Vartasen nyelvét — SCHIEFNER is, úgy látszik, csak ezt ismerte — a tõle 40 versztnyire fekvõ Nidzs község nyelvérõl még nem sikerült elég anyagot gyűjtenie, leírását késõbbre halasztja. «E két község lakossága, mondja D., eléggé kevert; Vartasemben p. o. találni örményt, tatárt, perzsát, zsidót és néhány lezget...

Vartasen úd lakosai csaknem valamennyien beszélnek anyanyelvükön kívül folyékonyan tatárul, perzsául vagy örményül.» (I. l.). Ennek következtében nyelvük csak úgy tarkálk tatár, perzsa, örmény szótól és fordulatától, úgyhogy nagyon nehéz megállapítani, hogy az idegen elemből mi számítandó az úd szókincshez, mi nem. Szerencsére DIRR mindezeket a nyelveket beszéli, úgyhogy könnyebben állapíthatja meg, mint sok más, mit szabad mindebből a készülő úd szótárba fölvennie; helyeselhetjük azt az elvét is, hogy a mely idegen szó a tőle gyűjtött nyelvanyagban következetesen ismétlődik, az már úd szónak tekintendő és a szótárba bejegyzendő.

Mikor a szerző felsorolja azt a kevés anyagot, a mit maga előtt talált, SCHIEFNER művét nevezi az úd nyelv egyetlen komoly ismertetésének. (III. l.). Hát ERCKERT, a kinek vastag könyvét MUNKÁCSINK olyan bizalommal választotta merész kombinációinak főalapjául? Hát igaz, hogy nála is találni 545 úd szót, 200 úd mondatot és egy rövidke nyelvtani vázlatot, de DIRR, a ki évek óta lakik a Kaukázusban és egy rakás kaukázusi nyelvet ismer, természetesen nem becsülheti sokra ezt az összetákolt művet. «Erckert könyve, azt mondja, nagy port vert föl és szerzőjének mindazok dicséretét szerezte meg, a kik a számos kaukázusi nyelvekből egy árva szót sem tudnak... Ha tekintetbe vesszük, hogy könyvét külföldön írta, lehetetlen volt hibákat nem ejtenie, de annyit legalább megtehetett volna, hogy ne írjon *p-t r* helyett [tudvalevő dolog, hogy a *p* jel a cyrillben *r-t* jelent!], *n-t p* helyett [e két hang jele a cyrill írásban könnyen összetéveszthető], *d-t f* helyett stb. Az ilyen hibák kizárólag annak tulajdonítandók, hogy az orosz betűkkel neki beküldött anyagot figyelmetlenül írta át.» (III. és k. l.). Következik erre a botlások egy kis lajstroma, a melyből csak két különösen jellemző esetet idézek. ERCKERT *hejvan* helyett egy ízben *sjvan-t* ír — «čolla-sjvan» a Thier szó a. — ámbár magából az údból is idéz nyomban a következő sorban egy *čajvan* alakot, azonkívül az avarból, rutulból is, sőt azt is tudja e szóról, hogy arab eredetű! ERCKERTNél az «Adjectiva» című fejezetben a *gut* alatt azt olvassuk: úd «šel adamare», a mi dehogyan is «adjectivum», hanem egész mondat és azt jelenti, hogy «bonus homo est». Szóval mindenütt az a szellem kísért, a mely p. o. a grúz *ts'ats'xvi-t*, a mely *hársfát* jelent, a «Pfote» ciklbe hányta, mivel az orosz *lipa* «Linde» meg a *lapa* «Pfote» egy kicsit hasonlítanak egymáshoz!

Fölötte érdekes, a mit DIRR SCHIEFNER szövegeiről mond: «A párbeszéd egyes szólásai, mondja, eléggé megközelítik a tiszta úd nyelvezetet («*priblizitel'no udinskija*»), némely vers tökéletesen úd, de az oroszból fordított prózaszövegek sem nem oroszok, sem nem údok.

Annyira nem hasonlítanak az új nyelvhez, hogy nem tudtam azok alapján folytatni a tanulást az első tanítómmal, SZOGOMONIANCZCAL, a ki Vartaszenben született és nevedett,\*<sup>1</sup>) de jóformán semmit sem értett a szövegekből, úgyhogy kénytelen volt engem arra kérni, hogy ne foglalkozzunk már e szövegek alapján.» (VIII. l.). De nagy tévedés volna, ha valaki ezért azt hinné, hogy SCHIEFNER munkája, úgy mint BROCKERTÉ, teljesen hasznavehetetlen; szó sines róla: Sch. munkája nemcsak egyengette DIRR-nek az útját, de DIRR munkája mellett is folyton még hasznát fogjuk látni, csak tudomásul kell vennünk, hogy az oroszról fordított szövegeiben akadnak «faragott szavak, orosz fordulatok, sőt oroszos nyelvtan», hogy bennök «csak a szavak külső köntöse új». Nem egyszer nagyon érdekes a két munkában az egy és ugyanarról a jelenségről mondottakat összevetni, így p. o., a mit egyrészt Sch. mond, másrészt pedig D. a hangzó illeszkedésnek az új nyelvben található gyér nyomairól. (SCHIEFNER 11. l., 11. §., DIRR 8. l.).

Nem ismerem eléggé az új nyelvet, hogy ítéletet mondhatnék D. szövegeiről, de a szerzőt roppant szívós embernek ismerem, a ki gyakran a legnagyobb nélkülözések közt heteket-hónapokat tölt a legvadabb vidékeken, hogy új meg új anyagot gyűjtsön. Mert egészen helyesen azt tartja, hogy ez az első föladat; összehasonlítani a kaukázusi nyelveket egymás közt, vagy éppenséggel még távolabb eső kapcsolatokat keresni majd csak akkor lehet, ha az egyes kaukázusi nyelveket magukat pontosabban ismerjük. (X. l.). Igaz, hogy ez az út lassú, kimondhatatlanul fáradságos, nem való azoknak a fellegekben járó tudósoknak, a kik madártávlatból mélységes pillantásokat vetnek a népek multjába, de azután meg-megbotlanak akár egy nyomorult sajtóhibán is, *kígyót*-békát magyaráznak ki olyan új szóból, a mely azt jelentené voltaképen, hogy «nagy», de a melyet ők sebes röptükben — v a r a n g y o s b é k á n a k néznek... Ilyen tudósok valószínűleg nem fognak DIRR új nyelvtanához sem nyúlni, hisz ez a szerencsétlen ember még csak nem is írja le az egész új nyelvet, hanem csak Vartaszen község nyelvét!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

---

\*<sup>1</sup>) A szóban levő szövegeket egy vartaseni ember fordította oroszról; már említettem, hogy SCHIEFNER valószínűleg csakis a vartaseni nyelvjárást ismerte.

DR. KARL ŠTREKELJ: *Zur slavischen Lehnwörterkunde*. (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologisch-historische Klasse. Band L. Wien, 1904.)

ŠTREKELJ gráci egyetemi tanár becses magyarázatokot ad elénk e munkájában a szláv nyelvekbe átvett idegen szavak egy részéről. Vizsgálódásai a nyugati szlávtság területén a német, olasz, friauli és a magyar jövevényszavakra terjednek ki. Különösen a szlovén és a horvát nyelvből és nyelvjárásaikból veszi adatait, csak itt-ott tesz egy-egy megjegyzést a többi szláv nyelvekre is. Nagyon emelkedett volna a munka értéke, ha szerzője mindenütt figyelemmel kíséri vala a többi szláv nyelveket is, mert a mit az egyik rokon nyelv csak sejtet, azt a másik sokszor meglepő világosan mutatja.

Fejtegetett jövevényszavai, — mint a bevezetésben maga is mondja, — többfélék: vannak olyanok, a melyeket eddig nem vizsgáltak etymologiailag, továbbá olyanok, a melyeket eredeti szláv szavaknak tekintettek, vagy ha ismerték is idegen eredetüket, nem az igazi helyen keresték. Az eredet megállapításában kiinduló pontul, a hol csak lehetséges, a nyelvjárási formákat veszi, mivel az átvételek legtöbb esetben a nép ajkán történnek.

Anyagának legnagyobb része megtalálható MIKLOSICHNÁL és MATZENAUERNÁL; néhol megerősíti, bővebben kifejti azok magyarázatait, más-hol pedig velük szemben új megoldást kísérel meg. Tárgyalásában nem az eredet szerint való csoportosítást követi, hanem betűrendben végez az egyes szavakkal; műve végén azonban eredet szerint is csoportosítja a tárgyalt átvételeket.

Ennyit a műről általában. A következőkben a magyar nyelvészetet is érintő oldaláról fogjuk vizsgálni. Annyit mindjárt előrebocsáthatunk, hogy ŠTREKELJ nem ismeri eléggé a magyar nyelvészet terén tett újabb kutatásokat. Igyekszik például felhasználni a magyar népnyelv adatait, de erre nézve forrásként csak egy német-magyar szótára van; a magyar *esperes*-t még mindig a német *Erzpriester*-ből származtatja. Adatainak ellenőrzésében nem tud kellő kritikát gyakorolni, pl. a szlovén *gombleg*, *gomblek* «nyírfavirág» szót a magyar *gomboly*-ből magyarázza, az *-eg*, *-ek* végzetet a szlovén *bombek* «bodzavirág» hatásának tulajdonítva. A *gomboly* azonban a nyelvújítás terméke: elvonás a *gombolyag*-ból. (A Magy. Tudós Társaság 1838-iki magyar-német szótárában találtam rá az első adatot.) Ez a *gomboly* sem a nép nyelvébe nem ment át, sem az irodalomban nem vált közhasználatúvá, tehát a szlovén sem vehette át, hanem átvehette a *gombolyag* ot, és ebből lehetett a *bombek*-kel való vegyülés útján *gombleg*.

A fejtegetett szavak között több mint hetven van olyan, a mely a magyarból került a szláv nyelvekbe. Nem célunk ezeknek szótárszerű felsorolása, csupán a fontosabbaknak látszó magyarázatok ismeretetésébe bocsátkozunk. Ilyeneknek találtam a *betež*, *ořtat*, *rovař* és *vadlovati* czikkeket.

A szlovén *betež* «betegség, fájdalom» szót régebbi magyarázatok alapján ő is a magyar *beteg*-ből származtatja; egy más magyarázat azonban a kfn. *wetac*, *wetage* szóval hozza kapcsolatba. ŠTŘEKELJ a kettőt össze akarja egyeztetni és azt mondja, nincs semmi akadály a annak, hogy a magyar *beteg*-et a kfn. *wetac*-ból eredeztessük. Az átvételt bizonyítani is akarja egy pár  $w > b$  megfeleléssel, az *-ac > -eg* változást pedig a hangzó-illeszkedés törvénye alá vonja. Csak két német jövevényszavunkat kell említenünk: *obégat* és *rostokol*, azonnal szembe tűnik a magyarázat lehetetlensége. Hogy a szó jelentése a szlovénban és magyarban nem egészen azonos, az épp azon a módon magyarázható, mint az *-ež* végzet *-eg* helyett, t. i. a gyakori *betežen*, *betežnik*, *obetežati* sat. formákból való elvonással (NyK. XXXIII: 105.).

A kaj-horvátban előforduló *ořtat* (külváros, suburbium) a német *vorstadt*-ból van nála magyarázva; de helytelenül, mert ez a szó a magy. *hóstat*-tal (külváros, v. ö. MTsz. és NySzót., továbbá MELICHLUMTZER, Deutsche Lehnwörter) együtt az újfn. *hofstatt*-ból való. A közvetítés magyar lesz, v. ö. hopmester: opmester, ofmester (NySzót.).

Egész művében legtöbb figyelmet érdemlő czikk a *rovás*-ról szóló. Sorra veszi az elméleteket, a melyeket ennek a több szláv nyelvben előforduló szónak eredetéről fölállítottak. SCHMELLER és utána MATZELAUER az ófn. *ruaba*, *ruawá* «szám», *ruawón* «számlálni» szóban kereste az eredetét, LEVSTIK pedig az olasz *rovescio*, *rivescio* szóból igyekezett megfejteni, a mely a pénz írásos lapját jelenti. Mind a két föltevésnek ellene mond a szó jelentése, a mely mindenütt «bevágás, bemetszés, bevagdalt fa v. koczka». MIKLOSICH eredeti szláv szónak tekintette: *ръвъ*- vagy *rovъ*- ige-többsz. *-ařjъ* képzővel alkotva. ŠTŘEKELJ nagy gondal czáfolja meg MIKLOSICH származtatását; azt mondja, hogy az egyházi szlávban és a szerbben elő sem fordul ez a képző, a többi szláv nyelvekben pedig mindig denominális. Tehát nem tekinthetjük szláv eredetűnek, hanem összeköttetésbe kell hoznunk a magyar *rovás*-sal. Több szláv nyelvben előfordul egy *rubež*, *robež* szó, mely bevágást jelent. Fölemlíti ŠTŘEKELJ annak a lehetőségét, hogy a magyar *rovás* ennek az átvétele és ebben a magyar alakjában került volna vissza a szláv nyelvekbe. De ő maga sem tartja valószínűnek, a minthogy nem is az. BUDENZ szerint a magyar *rov*- (*rovok*, *rovás* sat.) finnugor ere-



detű. (I. MUSz. 664). PÁRIZ-PÁPAINÁL és általában régibb nyelvünkben a szó első tagjában *o* h. *a* van: *ravás*; ma is *ravatal* és nyelvjárási-lag *ravás*, *kútravás* (MTsz.). Ezek a nyiltabb hangzójú alakok is mutatják, hogy nem lehet az idézett szláv szó átvételével dolgunk.

A magyar nyelvtörténet szempontjából érdekes *vallani* igéneknek a szláv nyelvekbe történt átvétele: szlovén *vadlovati* «bevallani», *vadlivanye* «vallomás», a kaj-horvátban *d* nélkül: *valovati*, *valovanye*, *valuvaš*. Ezekhez tartoznak még a ŠTREKELJ nem említette tót *voluvat* és *vodluvat* «megvallani». A magyar *vallani* igéből magyarázza őket és a *d* betoldását a szlovén *váditi* igével való vegyülésnek tulajdonítja. MELICH (Nyr. 32: 233.) másképen fejt meg a dolgot: a *vadlovati* sat. alakok azt bizonyítják, hogy a magyar *vallani*-ban éppúgy *dl > ll* fejlődést kell látnunk, mint a *hall*, *üll* (tünnepet üll), *ell* (Edelemes) szavainkban. Az EhrC. *vadlany* adata döntőleg bizonyítja a magyarázat helyességét.

Magyar hatás észlelhető a horvát nyelvjárások egyes vidékein az *-om*-ra végződő latin jövevényszavak átvételénél, pl. *kaptolom*, *evangeliom*, *fundamentom*, *legištrom*, *testamentom* sat., a melyeknek *-om* végzete magyar közvetítésre mutat.

ŠTREKELJ a szlovén *bezgáti* «ingerelni, piszkálni» igét a népnyelvi olasz *sbisigar*, *bisegar* és hasonló alakokból magyarázza, holott sokkal egyszerűbben megtalálható a magyar *bizgat*-ban. Jelentésük is azonos.

Az eddig ismertetteken kívül megtalálhatók a szlovénban: *bűn*, *borspor*, *dúsgazdag*, *kanász*, *kertész*, *köszvény*, *kurucz*, *szűcs*, *vezér*, *ürge* sat., a horvátban: *fojtás*, *kelés*, *korlát*, *mosdó*, *rizskása*, *sóska*, *tarka*, *kantár*, *taraczk* és még számos más.

Az itt említettek közül a *beteg*, *rovás* és *vall* szavainknak a szláv nyelvekbe történt átvételére már MUNKÁCSI rámutatott (NyK. XVII. 66—126 ll.), a mikor egyszersmind a horvát és szlovén nyelv szókincséből 250 kétségtelen magyar eredetű szót sorolt fel; MUNKÁCSI gyűjteménye pótlására HALÁSZ (NyK. XVIII. 448—455. ll.) még ötven ugyanilyen szót közölt. ŠTREKELJ úgy látszik, ezekről semmit sem tudott, pedig ha ismeri vala e gyűjteményeket — és általában a magyar nyelvészet forrásműveit, — egyrészt bővebben és könnyebben meríthet, másrészt elkerülheti azt a határozatlanságot, tapogatódzást, sokszor tájékozatlanságot és kritikátlanságot, a mely így könyvének nem egy lapján szemünkbe ötlük.

SÁGI ISTVÁN.